

Berkes Tamás

FORRADALMÁR ÉS RENDŐRBESÚGÓ

Arcképvázlat Karel Sabináról

1872. június 30-án Karel Sabina barátai és harcostársai rendkívüli értekezletre gyűltek össze egy fiatal prágai ügyvéd lakásán, hogy pálcát törjenek a hírneves író és publicista fölött. Egy elbocsátott rendőrségi szolga átadta a radikális értelmiségi csoportnak azokat a hivatalos aktákat, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy Sabina rendőrségi besúgóként rendes havi fizetést húzott az osztrák hatóságoktól. Borzalmas volt a vád, de nem volt ellene védelem, mert az asztalon ott heverték a vádlott saját kezével írt jelentései. Az immár ötvenkilenc éves író, hosszú forradalmi múlttal a háta mögött, sápadtan, reszketve állt bírái előtt. A titkos értekezleten olyan neves személyiségek vettek részt, mint Jan Neruda, Josef Barák és Vítězslav Hálek – a kor legjelentősebb cseh írói –, illetve az újságíró Julius Grégr, aki rövidesen átvette az „ifjúcsehek” politikai mozgalmának vezetését.

A határozat szerint Sabina *vagy* elhagyja hat napon belül Csehországot, és soha többé nem tér ide vissza, *vagy* nyilvánosan hazaárulónak bélyegzik, összetörve egész eddigi életét. Az elítélt habozás nélkül az első lehetőség mellett dönt, de később mégis levelet ír Kučera ügyvédnek, a *Národní listy* szerkesztőjének, s tizennégy napos halasztást kér, ám a levélre nem érkezik válasz. Utolsó este Sabina üzen, pénzre van szüksége az utazáshoz, s miután a küldönc átad neki száz aranyforintot, még az éjszakai vinnal elmenekül Drezdába.

Ki volt Karel Sabina, akinek alakja mindmáig nyugtalanítja a cseh intellektuális közvéleményt? Életművét, amely korántsem jelentéktelen, miért kíséri elhallgatás és közöny, illetve miért próbálták többen is kiigazítani az emlékét – sikertelenül? A válasz messzire vezet: egy nem mindennapos életút értelmezéséről a cseh közgondolkodást megosztó vitáig. E helyütt csupán közelíthetünk a talányhoz.

Nem kell pszichológusnak lenni annak feltételezéséhez, hogy törvénytelen származása, sanyarú gyermek- és ifjúkora bizonyos mértékig megelőlegezte Sabina politikai radikalizmusát, illetve 1859 utáni pálfordulását, amikor a börtönből kilépve elfogadta a politikai rendőrség ajánlatát. 1813. december 29-én született, anyja közepesen tehető polgárcsaládból származik, apja ismeretlen. A szegyenben hagyott lány egy helybéli kőműves lakásában szüli meg gyermekét, s ott is hagyja. Sabina szegénységben, szűkös körülmények között tölti gyermekéveit, ifjúkorát. Később is sokat emlegeti feltételezett apját, a lengyel ulánustisztet, aki a Napóleon elleni koalíció seregében harcolva rövid ideig Prágában időzött. Prózái műveiben visszatérő motívum: a csábító távozok, a megejtett lány egyedül marad szegyenével. Az alaphelyzet azzal egészül ki, hogy a törvénytelen származás stigmáját Sabina a lengyel katonatiszt nemesi rangjával igyekszik feledtetni. Lélekben tehát nem a külváros gyermekének tekintette magát, hanem egy nyomorúságos környezetben felnövekvő érzékeny diáknak, akit kínzott és nyomasztott, hogy nem a megfelelő – nem az őt megillető! – helyre sodorta az élet. Ez a trauma tette íróvá, forradalmárrá, besúgóvá. Sértettségét romantikusan miszifikálta, s vélhetőleg ezzel magyarázható, hogy túllépett a közkerölcs szabta határon.

Huszonégy éves, amikor jogi tanulmányait félbehagyja. Először nevelő, majd író, publicista és kritikus. Csatlakozik a Mácha és Tyl körül formálódó „Ifjú Csehország” romantikus köréhez. Költőként is Máchát követi, felhasználva a boldogtalan, őrült szerelem, a beteljesületlen vágy, a vándorlás, a holdfényes táj ismert romantikus motívumait. Költészete azonban absztrakt és fogalmi jellegű, nélkülözi Mácha eufonikus zenéiségét, rejtett többértelműségét. Verseinél jelentősebbek prózai írásai, amelyek az 1830-as évek közepétől jelennek meg a *Květy* című folyóiratban. Érdemes ezeket az elbeszéléseket közelebbről szemügyre venni: túl azon, hogy kielégítik a korabeli olvasók igényét a romantikus borzalmak iránt, sokat elárulnak Sabina pszichés komplexusairól is. Az ERVIN című novella vezető motívuma a katonatiszt és a szép Emma szerelme: a lány szégyene, a tiszt vélt becstelensége és halála – ám végül kiderül, Emma gyermekének nem ő az apja, hanem Ervin, a lány szüleinek nevelt fia.

Legismertebb A SÍRÁSÓ (HROBNÍK, 1837) című elbeszélése, amelyben a közrendű és az előkelő származásból fakadó konfliktus háborzongatóan kapcsolódik össze a sorstragédiák személytelen gépezetével. A történet hőse a fiatal, intelligens, de szegény diák, aki beleszeret a gazdag grófkisasszonyba. Luisa ugyancsak szerelemre lobbant, de fivére, Venceslav ellenzi a rangon aluli házasságot, s megszegyenítő módon kidobtatja a diákot a nemesi udvarházból. A fiatalember, akinek a neve is beszédes (*Smutný*, vagyis „szomorú”), fájaldalmában egy K. nevű községbe menekül. Luisa a közeli kolostorba vonul, s amikor a diák szolgaként a zárdába lép, elhárítja annak szökési ajánlatát. Smutný erre megnősül, elveszi a helybéli sírásó árván maradt szépséges leányát, elnyerve elhunyt apósa állását is. Sejthető azonban, hogy Luisa miatt, aki rövidesen meghal, felbukkan majd fivére, Venceslav is. A konfliktus akkor robban ki, amikor a gróf beleszeret a sírásó feleségébe, s szerelmükből gyermek születik, Klára. Ennek hatására az álomképek között élő egykori diáknak elborul az elméje, meggyilkolja feleségét és annak szeretőjét. Levágja mindkét áldozatának fejét, s koponyájukat a kis Klára ágya feletti polcra helyezi. De hogy az emberi sorsok még jobban összekuszálódjanak, évek múltán megjelenik a színen Venceslav fia, Vilím. Az ifjú és Klára szerelemre lobbant egymás iránt, nem tudván a köztük lévő testvéri kötelékről. Az idillt azonban szétzúzza az oktanal halál. Vilím váratlanul a klinikai halál állapotába zuhan: a temetésére készülődnek, de ő mindent észlel, ami a koporsója körül történik. Végül a zavart elméjű sírásó kezére adják, aki – mielőtt elföldelné – kirabolja a halottat. A pecsétgyűrűt azonban csak késsel tudja lefejtetni a fiú ujjáról, s a szúrás hatására Vilím feleszmél. A sírásón ekkor ismét kitör az örület: felgyűjtja a falut, beveti magát az erdőbe, s öngyilkos lesz. A fiatalok megértik szerelmük tragikus lehetetlenségét, elválnak egymástól. A boldogtalan Klára kolostorba vonul, és hamarosan meghal.

Ilyen és ehhez hasonló történetek sorjáznak a fiatal Sabina prózai műveiben. Aztán elérkezik 1848, a politikai cselekvés pillanata. A titkos politikai klubokban iskolázott, kritikusként is jó nevet szerzett író az első sorba kerül: lapokat szerkeszt, a radikális szárny vezető publicistája. Josef Václav Frič, a tizenkilenc éves forradalmár örököltette meg emlékirataiban azt a pillanatot, amikor 1848. március 11-én, a prágai forradalom nyitányának tekinthető Szent Vencel fürdői gyűlés végén Sabina utat tört magának a szónoki emelvényre, s miközben a tanácskozást vezető Pravoslav Trojan belé akarta fojtani a szót, haragtól és lelkesedéstől remegő hangon ezeket a szavakat kiáltotta: „*Barátaim, polgárok! A mai nappal a cseh nemzet lemosta magáról azt a szegényt, amely a fehér-hegyi szerencsétlenség következtében reá tapadt!*”

A pütkösi felkelés leverése után Sabinát letartóztatják, de rövidesen szabadlábra kerül. 1848 őszén még hevesebben veti magát a közéletbe: bírálja Palackýék mérsékelt irányvonalát, az udvarral való egyezkedést, s egyike azon keveseknek, akik a „szláv ösztartozás” ideológiáját félretéve képesek felismerni, hogy a magyar szabadságharc ügye nem ellentétes a cseh demokrácia érdekeivel. Ez a felismerés azonban vörös posztó volt a cseh közvélemény szemében, ezért Sabina is csak közvetett formában, Bakunyin SZÓZAT A SZLÁVOKHOZ című német nyelvű röpiratának lefordításával lépett a nyilvánosság elé. Az orosz anarchista forradalmár brosúráját a cenzúrát kijátszva tette közzé a „Szláv Hárs” (Lípa slovanská) egyesület lapjában, amelynek szerkesztője volt. Bakunyin élesen bírálta a Palacký vezette nemzeti liberális pártot, amely bízva az udvar ígéreteiben, a kreamsieri (kroměříži) birodalmi gyűléstől várta kívánságai teljesítését. A cseh sajtó, élén Havlíček *Národní noviny* című lapjával, a magyarokat folyamatosan úgy ábrázolta, mint a szlávok dühödt ellenségeit, akik minden más néptől megtagadják a demokratikus önrendelkezés jogát. Ennek megfelelően a *Noviny Lipy slovanské*ban megjelent cikksorozat hatalmas felháborodást keltett, s Sabinának – elhatárolódva Bakunyintól – ezekkel a szavakkal kellett mentegetőznie: „Amidőn a magyar háború lassan véget érni látszik, nem volna-e pusztá esztelenség rokonszenvet hirdetni egy olyan nemzet iránt, amelynek letörése és kezek közé szorítása az egész szlávság s így a mi érdekünkben is áll?”

A magyar háborúban 1849 tavaszán azonban fordul a kocka, s – ezzel éles ellentétben – a kreamsieri parlamentet dolgavégezetlenül feloszlatják. A cseh közvéleményen a csalódottság moraja vonul végig, s a magyarok megítélése is javul. Ekkor, április 13-án teszi közzé Sabina SZOMORÚ ELMÉLKEDÉSEK (SMUTNÉ ÚVAHY) című cikkét, amelyben nyíltan a magyarok pártját fogja: „Minél szomorúbb a politikai helyzetünk – nekünk, cseheknek s általában a szlávoknak –, annál nagyobb sóvárgással tekintünk a magyarokra, akiknek szívós ellenállásában számos ember megtalálni véli a jobb jövőnek valamelyes reményét. [...] Az a nemzet, amely várja, hogy a szabadság magától eljő, vagy azt mások szinte rákényszerítik – anélkül, hogy ő maga valamit is tenne érte –, nem érdemli meg a szabadságot. [...] Bármiképpen is kezdődött a magyarok kormányellenes harca, őket most az ausztriai nemzetek nagy többségének a részvétele kíséri, akik a magyarok harcában a kormányzat ellen nem látnak mást, mint a szabadságnak szinte az utolsó zálogát.”

A liberális többségű birodalmi gyűlés feloszlatása, az ún. oktrojált alkotmány bevezetése a cseh politikai elit arcucsapásaként volt értékelhető. Palacký és környezete magyarázkodni kényszerül. Az államjogi követelések, a monarchia föderatív átalakítása lekerül a napirendről, küszöbön áll az orosz intervenció, amely a cseh liberálisok szemében is félelmet kelt. A radikálisok viszont elérkezettnek látják a pillanatot: Bakunyin ösztönzésére, aki a német demokrátiák támogatását ígéri, fegyveres felkelést készítenek elő. A prágai cseh és német diáktársaság azonban keveset ért a konspirációhoz, a terv kitudódik. 1849. május 9-ről 10-re virradó éjszaka a forradalmi bizottság tagjait, köztük Sabinát, szinte kivétel nélkül letartóztatják. Alighogy becsapódott mögöttük a prágai várfogház ajtaja, Havlíček is megszólalt a *Národní noviny* hasábjain: „Ez az esztelen párt tehát szerencsésen elérte azt, amitől annyiszor hiába óvtuk! Prága megint ostromállapot alatt áll, ismét megfosztottak bennünket az alkotmányos szabadságjogoktól. S mindez csak néhány rosszakaratú ember és a félrevezetett ifjúság bolondériája miatt!”

Hároméves vizsgálati fogság után Sabinát kötél általi halálra ítélik, majd büntetését tizennyolc év fogházra változtatják. 1857-ben amnesztiával szabadul. Visszatér írói pályájához, de radikális nézetein keveset változtat. 1870-ben jelenik meg az olomouci

várbörtönben játszódo regénye, a magyarul is olvasható *ÉLET A SÍRBAN* (OŽIVENÉ HROBY), amely kesernyés iróniával ábrázolja az egy cellába összezárt forradalmárok beszűkült mindennapjait.

Sabina beérkezett, sikeres író, amikor 1872-ben lecsap a végzet. Miután leleplezték, élete egyetlen vesszőfutás. Hiába menekült el Drezdába, sorsa beteljesedik. A fölötte ítélkező harcostársak közül ugyanis valaki elköveti a vétkes indiszkréciót, s a vezető lapok szenzációként tálalják Sabina árulásának történetét – megtoldva ezt mindenféle képzelt koholmánnyal. A vádlott erre visszatér Prágába, hogy szembeforduljon üldözőivel. Kiadja védőiratát, de a vádat nem sikerül sem cáfolnia, sem kisebbítenie. Nyíltan beismerte, hogy a rendőrség szolgálatába szegődött – ezt súlyos anyagi helyzetével magyarázta –, de esküt tett rá, hogy a nemzet ügyének sohasem ártott: lelkiismerete tiszta, hazafisága makulátlan. Saját igazát irodalmi munkásságával igyekezett alátámasztani. Hősnek és mártírnak festette magát, s nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy csupán jelentéktelen ügyekben tett szolgálatot a rendőrségnek. Amikor azonban 1918 után kutathatóvá vált az osztrák belügyminisztérium irattára, Zdeněk Tobolka, az ismert történész megtalálta Sabina aktáit. Ebből kiderül, hogy a vádlott még leleplezése után sem lépett ki a titkosrendőrség szolgálatából, menekülését és külföldi tartózkodását is az osztrák hatóságok fedezték. Amikor tehát Sabina egyik kezével védőiratát szerkesztette, és ártatlanságát hangsúlyozta, másik kezével továbbra is küldözte jelentéseit a politikai rendőrségnek.

A közvélemény ettől függetlenül jeges elutasítással fogadta mentegőzését. A cseh közélet bojkott alá helyezi: neve helyén csupán egy kezdőbetű marad Smetana két legismertebb operájának, *AZ ELADOTT MENYASSZONY* (1863) és *BRANDENBURGIAK CSEHORSZÁGBAN* (1866) címlapján is, melyeknek szöveggönyvét Sabina írta. Rövidesen piacra kerül, név nélkül, *A NEMZET ÁRULÓJA* című rémregény, amelynek főhőse *Lapina*, a szenvedélyes intrikus, aki a rendőrség szolgálatában robbantja ki az 1848-as forradalmat. A misztikával és horrorral fűszerezett ponyva a főhős személyiségének meghasonlásából vezeti le *Lapina* árulását: a gazdag főúr eltaszított, törvénytelen fia a nyomorban is vagyonról és méltóságról képzeleg, s lelke mélyén fűti a rombolás vágya... Erről írta Karel Krejčí, a neves irodalomtudós, hogy Sabina „*bárhol ütötte is fel ezt a könyvet, a fantasztikus és romantikus koholmányok áradatában megtalálhatta mindazt a borzalmat, amelyet valószínűleg maga is átélt*”.

A megvetettség éveiben Sabina álnéven írt ponyvaregényekben folytatta a vitát. A legérdekesebb ezek közül *A FORRADALOM VIHARMADARA AUSZTRIÁBAN* című négykötetes német nyelvű regénye, amely széles tablót rajzol az osztrák birodalom országairól az 1848-as események küszöbén. Olyan szerencsétlen forradalmárokat mutat be, akik valamilyen módon a titkosrendőrség kelepccéjébe kerültek, s besűgásra kényszerülnek. A motívumok között szerepel a végzetes anyai szeretet, amely kisiklatja a fiatal főhős életét, a titkos forradalmi bizottság, amely halálra ítéli a vélt árulót stb. A mondanivaló csak a kusza események törmelékei között sejlik fel. Hősei megvetik a biedermeier *Vormärz* (a „március előtti” idők) cseh kispolgárát, gyűlölik a nemzeti mozgalom beérkezett vezetőit. Sabinát romantikus eredetű, örök – metafizikai – nyugtalanság ítélte arra, hogy mindig a vesztesek, az alulmaradt kisebbség szószólója legyen, ám ebben a szerepében is meghasonlott. Kényszeres mentegőzése végül grafomániába torkollik. Az egyik legtragikusabb cseh sors az övé: ragyogó tehetség, megtört életpálya, rettenetes lelki gyötrelmek. Élete végén teljesen lecsúszva, mint belpoklos vergődött. Úgy halt meg, hogy szomszédai se vettek róla tudomást.